

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ В МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ

О. О. ФРАНЧУК,
Л. В. ЛЕВИЦЬКА

Соціально-економічна та політична криза в Україні характеризується військовими діями, зниженням рівня життя основної частини населення, різким соціально-майновим розшаруванням. Значно прискорився темп життя, змінилися стандарти життєвих програм. У цілому, дослідники відмічають, що все це призвело до погіршення психічного здоров'я населення, про що говорить відповідна симптоматика – спостерігаються різні за важкістю та ступенем вираженості стресові розлади, виріс рівень загальної невротизації, домінують почуття самотності, непотрібності, безглуздості існування, різний спектр фобій. Психосоматичні захворювання і кризи ідентичності стали буденним явищем. З іншого боку, в суспільстві невпинно зростає рівень насилля. На сучасному етапі розвитку насильство набуває нових, більш витончених форм: на зміну фізичному насильству приходять психологічне, інформаційне, сексуальне. Зло породжує нове зло. Ця тема вже протягом тривалого часу активно вивчається закордонними та вітчизняними соціологами, кримінологами, психологами, лікарями і вченими з інших галузей знання.

Фундаментальні основи сучасних теорій насильства були закладені в дослідженнях Х. Арангурена, Г. Блумера, М. Вебера, Д. Галтунга, Л. Гумпловича, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, К. Маркса, Р. Мертона, У. Самнера, Н. Смелзера, П. Сорокіна, О. Шпенглера, та ін. Проблему насильства в сім'ї розглядають у своїх працях вітчизняні й зарубіжні спеціалісти: психологи (І. Бех, О. Захаров, О. Орлов, О. Кочемірівська, Л. Берковіч, Н. Блеклок, Е. Міллер, М. Страус, З. Фройд, Е. Фромм), педагоги (Л. Нечепоренко, Н. Опухова, І. Хозраткулова, В. Радул, В. Тюріна), соціологи (А. Бесєдін, О. Бойко, В. Закірова, Р. Коллінз, Г. Паттерсон, Т. Шипунова), юристи (Е. Скакунов, В. Туляков) та інші дослідники. Насильство у сфері шлюбно-сімейних стосунків у контексті конфліктології розглядалося А. Анцуповим, А. Здравомисловим, А. Ніколаєвською, Л. Петровською, Т. Титаренко, А. Шипіловим та ін. [1, 3].

Мета дослідження: окреслення психологічних чинників насильницької поведінки.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає міжособистісне насилля як „умисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є (або є високий ступінь імовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного виду збитки” [2]. На основі аналізу літературних даних можна класифікувати форми і способи реалізації міжособистісного насильства.

1. За способом реалізації міжособистісне насильство можна розділити на:

Фізичне (нанесення фізичних пошкоджень, заподіяння болю, мучення, обмеження волі).

Сексуальне (як одна з форм поєднання фізичного, психологічного та морального насильства).

Психологічне, психічне насильство – вплив на психіку людини шляхом залякування, погроз, із тим щоб зламати волю потерпілого до опору, до відстоювання своїх прав та інтересів, в тому числі і моральний тиск, зневага, психологічне жорстоке поводження.

Економічне (вилучення або обмеження в матеріальних ресурсах, у т. ч. грошах, одязі і т. п. для досягнення своїх цілей).

2. За ступенем вираженості насильства можна виділити: *кримінальне* та *некримінальне*.

3. За очевидністю насильства можна виділити: *явне* та *приховане*.

4. За напрямком вектора насильства: *пряме* та *непряме* (заподіяння болю домашнім тваринам з метою залякати дитину, дружину й ін.), а також *опосередковане* (з використанням інших осіб).

5. За місцем реалізації насильства:

Сімейне (насильство реалізується в сімейному оточенні і відносно до членів сім'ї).

Виробниче (реалізується за місцем навчання, роботи).

Побутове (реалізується на вулиці, в громадських місцях – дискотеки, нічні клуби, стадіони).

Слід зазначити, що прояви домашнього насильства мають циклічний характер: випадок насильства – примирення – заспокоєння – посилення напруги – і знову насильство. Кожного наступного разу цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство – ставати більш інтенсивним та жорстоким.

Згідно з чинним законодавством, психологічне насильство в сім'ї проявляється в образах із використанням лайливих слів та криків, які принижують честь і гідність члена сім'ї, образливих жестах із

метою приниження члена сім'ї або тримання його в атмосфері страху. Психологічне насильство проявляється також у брутальному ставленні до родичів чи друзів члена сім'ї; шкоди, що її спричинено домашнім тваринам; у знищенні, пошкодженні, псуванні або приховуванні особистих речей, предметів, прикрас тощо.

Н. Гайдаренко та Н. Ярославцева виділяють такі ознаки насильства над дітьми: замкнутість; демонстрація повної відсутності страху; невірноважена поведінка; агресивність, схильність до нищення й насильства; вповільнене мовлення, нездатність вчитися; надто висока зрілість та відповідальність у порівнянні зі звичайними для цього віку; уникання однолітків, бажання гратися лише з маленькими дітьми; занижка самооцінка; тривожність; намагання справити враження людини, що живе в злиднях; демонстрація страху перед появою батьків; страх фізичного контакту, страх іти додому; депресія, спроби самогубства; вживання алкоголю або наркотиків; психосоматичні хвороби, болі в животі (неврастенія); нав'язливі страхи (фобії); насильство по відношенню до свійських тварин та взагалі до більш слабших істот; почуття провини за отримання фізичних ушкоджень [1].

До різновидів психологічного насильства над дітьми, зокрема, належать:

1) використання „привілеїв” дорослих: поводження з дітьми як із рабами чи слугами; покарання, поводження як із підлеглими; поводження як із своєю власністю; відмова повідомляти про рішення, що стосуються відвідин та опікунства;

2) залякування: використання своїх переваг – росту, розмірів та сили; навіювання страху за допомогою розповідей, дій, жестів, поглядів; крики, стресогенна поведінка; жорстокість щодо інших істот; погрози покинути дитину; самогубства; заповідання фізичної шкоди; шкоди іншим людям, тваринам, рослинам тощо; погрози розлюбити дитину; загроза суворого покарання Богом, судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею; приниження; використання скарг для тиску на дитину; використання дітей у якості довірених осіб; крики; непослідовність; присоромлення дитини; використання дітей у конфліктах між батьками; „торговельна” поведінка одного з батьків щодо любові до дитини [1].

Як свідчать результати численних соціологічних, психологічних і педагогічних досліджень, прихованим чинником насильницької поведінки є потреба позбавитися психологічної, фізичної та економічної залежності, яку відчуває, переживає, хоча може й не усвідомлює, людина-кривдник (насильник) від іншої людини (чи людей), проти якої й спрямовані насильницькі дії (хоча може бути й перенесена агресія) [3, 4]. Тому мета насильницької поведінки – підкорити своїй волі іншу людину/людей і так позбавитися, хоча б тимчасово, відчуття залежності, відчуті себе володарем, піднятися над ситуацією. Здійснюються такі дії саме через нав'язування волі одним людям іншим.

„Залежність” означає неможливість, неспроможність реалізувати себе без якогось впливу чи втручання якоїсь особи. Насильницька поведінка зумовлена, зазвичай, наявністю саме психологічної залежності від іншої людини, „від партнера” зі спілкування. Психологічна залежність однієї людини від іншої – це часткове або повне підкорення волі однієї людини іншій людині, найчастіше – в якихось часткових аспектах, а не взагалі. Даний феномен часто розглядається в художній літературі, але в психологічній літературі йому приділяється або мало уваги, або в його крайніх проявах – мазохізм, домінування тощо.

Виникають питання: „Звідки береться ця психологічна залежність від іншої людини?”, „Коли і чому вона формується?”, „Чому вона є чинником, що провокує насильницьку поведінку, вчинення насильства?”, „Як позбавитися цієї залежності?”, „Як побудувати модель нової, ненасильницької поведінки?”, „Як сформувати нові, ненасильницькі способи взаємодії та спілкування в сім'ї?”.

Схильність деяких людей потрапляти у жорстку залежність від інших людей і об'єктів формується на ранніх етапах життя людини, у ранньому дитинстві, і є наслідком тієї позиції, яку займає дитина (майбутній насильник, кривдник) у своїй сім'ї. Суть цієї позиції полягає в неприйнятті дитини батьками, а іноді й прямому знехтуванні. Внаслідок дитина перебуває в ситуації хронічного дефіциту, постійного невдоволення своїх потреб. Саме цей стан і робить дитину постійно залежною від іншої людини (матері), тому що тільки вона – ця інша людина – може їхудовольнити, забезпечити безпеку дитини. Отже, виникає ситуація постійної загрози життю дитини, яка живе на межовому рівні: ніколи не відчуває повної безпеки і вдоволення своїх потреб і водночас не доходить до повного позбавлення цих життєво важливих умов. Ця ситуація своєрідної „екстремальності” існування постійно несе в собі смертельну загрозу, тобто по суті дитина є жертвою сімейних обставин догляду і виховання. Саме в цій ситуації і виникає джерело виникнення різних форм насильства. Суттєво, якщо зазначена ситуація склалась у ранньому періоді життя людини, то з часом (з віком) вона не зникає, а лише переходить в інші форми зі збереженням її змісту й основних відносин. Місце матері як основного життєзабезпечувального фактора може посісти інша особа, але взаємини повної залежності будуть збережені.

Людина перестає бути залежною від середовища, у якому перебуває, тільки вдовольнивши свої потреби. Поки існує потреба – існує залежність. Для агресивних злочинців (насильників, кривдників) характерною є хронічна незадоволеність життєво важливих (вітальних) потреб. Тому й виникає така хронічна залежність від об'єктів і суб'єктів, які можуть ці потреби вдовольнити [4].

Психологічний „корінь” насильства полягає в тому, що злочинець (насильник, кривдник) приписує жертві (багато в чому несвідомо) здатність удовольнити його потреби і поводити себе відповідно до його (кривдника) уявленнями про належну поведінку, а потім у тій чи іншій формі вимагає від жертви вдовolenня цих своїх потреб і відповідної поведінки.

У зв'язку з означеним, одним із важливих напрямків у вивченні проблеми насильства є дослідження психології жертв.

Відомо, що жертви насильства не належать до якоїсь однієї расової, вікової, соціально-економічної групи. Вони складають досить різномірну групу, у яку їх об'єднує, в основному, той факт, що всі вони стали жертвами злочину, скоєного із застосуванням насильства. Стан жертви насильства є результатом дій інших людей, а не її особистих якостей. На наш погляд, поведінка й особливості жертви насильства значною мірою можуть бути наслідком життєвої ситуації, що склалась і характеризується наявністю насильства. Спеціалісти, які працюють у кризових центрах, зазвичай описують стосунки домашнього насильства як бажання влади і контролю з боку суб'єкта насильства й відношення підкорення і залежності з боку об'єкта насильства.

Суттєвим є бажання повністю підкорити іншу людину своїй владі, зробити її безпомічним об'єктом власної волі, стати її богом і мати можливість зробити з нею все, що завгодно. Принизити її, поневолити – це лише засоби досягнення цієї мети, а найрадикальніша мета – примусити її страждати, адже немає більшої влади над людиною, ніж примусувати її терпіти страждання, і щоб вона не могла захищатися проти цього.

Аналіз досвіду роботи кризових центрів свідчить про те, що можна виділити деякі найзагальніші характеристики жінок, які звертаються до подібних установ з приводу пережитого насильства: низька самооцінка; дотримання традиційних уявлень про сім'ю, роль жінки в сім'ї і суспільстві, «жіноче призначення»; привласнення собі відповідальності за дії кривдника; почуття провини та заперечування почуття гніву, яке вони переживають стосовно кривдника; виражені реакції на стрес і психофізіологічні скарги; віра в те, що сексуальні стосунки можуть стабілізувати стосунки в цілому; почуття безпорадності, безпомічності і невіра в те, що хтось може їм допомогти; психологічна залежність від партнера.

Насильству притаманна властивість самовідтворення. Насильство, що було скоєно один раз, або мовчазна пасивна причетність до нього здатні залишати тяжкий слід розбурханих інстинктів і непевного відчуття провини, звільнитися від яких можна спробувати, тільки відігравши насильство назовні. На перший погляд здається, що, переживши насильство, вже неможливо здійснити його. Але досвід говорить про протилежне: пережите насильство найчастіше спонукає до насильства. Діти, якими в сім'ї нехтують, яких принижують, зневажають і карають, страждають від цього, а потім роблять те саме зі своїми домочадцями, власними дітьми, тобто перетворюються на осіб, які скоюють насильство в сім'ї.

Таким чином, основу психології особи, яка вчинила насильство в сім'ї (кривдника, насильника, насильницького злочинця), може становити природна агресивність, розвинена вихованням або обставинами. Але скоріше за все це буде людина зі слабким особистісним началом, яка дуже ймовірно має життєвий досвід жертви. Взагалі можна виділити деякі риси насильника (кривдника): висока агресивність, прагнення самоствердитися, захопленість собою, відсутність жалю і співчуття, екстернальність (перекладання відповідальності на когось). Отже, суттєвим у психології насильника є особистісна незрілість, залежність, що є якостями, протилежними тим, котрі притаманні самоактуалізованій особистості (за А. Маслоу), здатній прислуховуватися до себе самої, бути незалежною і брати на себе відповідальність у ситуаціях вибору. Суть проблеми, пов'язаної з причинами вибору людиною насильницької (примусної) або ненасильницької дії, полягає в тому, чи готова людина прийняти свободу. Обираючи несвободу, людина перетворюється на провідник чужої волі, стереотипів і оцінок.

Список використаної літератури:

1. Гайдаренко Н. В. Психологические последствия жестокого обращения с детьми / Н. В. Гайдаренко, Н. Д. Ярославцева. – М. : Психология и Педагогика, 2004. – 64 с.
2. Закон України Про попередження насильства в сім'ї N 599-VI (599-17) від 25.09. 2008, ВВР, 2009, № 13, ст. 153.
3. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї. Методичний посібник для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / авт. О. Кочемировська, Д. Й. Стрейсяну, Г. Христова / заг. ред. С. Павлиш, Г. Христова. – Запоріжжя: Друкарський світ, 2010. – 364 с.
4. Світ без насильства // Методичний посібник для фахівців з питань попередження насильства в сім'ї / І.Є. Куратченко, Н.В. Заїка, А. М. Гришина, В. М. Дуднік. – Запоріжжя, 2010. – 42 с.